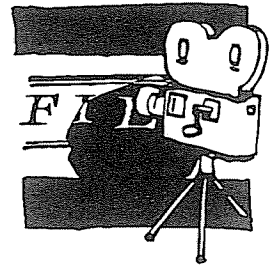

Ze komen van ver...

Belgisch Congo tussen Afrikaanse tradities en westerse vooruitgang

Raf De Keyser
Daniel De Smedt

Onder auspiciën van de afdeling Vakdidactiek Geschiedenis van de Katholieke Universiteit van Leuven is een videoprogramma vervaardigd over het missiewerk in het voormalig Belgisch Congo, bedoeld voor het voortgezet onderwijs. Uit het begeleidend materiaal volgen hieronder enkele fragmenten, over het videoprogramma zelf, over de didactische aanpak van het (beeld)materiaal en over de betekenis en waarde van missiefilms. Ook zijn voorbeelden van oefeningen opgenomen. Voor nadere informatie over de aanschaf van de cassette zie het slot van dit artikel.

Beschrijving van het videoprogramma

Het videoprogramma (duur 44 minuten) bestaat uit een compilatie van fragmenten uit een drietal missiefilms daterend uit de periode 1945-1950. Deze films willen het missie- en beschavingswerk van de Belgen in Congo legitimeren en propageren.

Er zijn 19 fragmenten, genummerd van 1 tot 19. Deze nummering is op elk beeld in de bovenhoek aangebracht zodat de sequenties zonder problemen kunnen teruggevonden worden.

De fragmenten zijn geordend rond drie problemen, die in beeld telkens met een tekst aangekondigd worden. Alle beelden zijn ongewijzigd overgenomen zodat de authenticiteit van het document gegarandeerd blijft. Zo worden ook de fragmenten uit een stomme film als dusdanig overgenomen zonder dat er klank aan toegevoegd wordt.

De drie probleemgerichte themata zijn:

- 1 Traditionele levenswijze en verwesterlijking (12 minuten)
Bevat negen fragmenten (nr. 2 t/m 10), rond vier aspecten:
 - confrontatie van culturen;
 - positieve attitude tegenover zwarte tradities;
 - superioriteit van de blanke levenswijze;
 - hulpbehoefendheid van de zwarten.
- 2 Religieuze hulpverlening (9 minuten)
Bevat 4 fragmenten (nr. 11 t/m 14), rond twee aspecten:
 - geloofsverkondiging door de blanken;
 - inlandse kloosterroepingen.
- 3 Materiële hulpverlening (19 minuten)
Bevat 5 fragmenten (nr. 15 t/m 19), rond twee aspecten:
 - onderwijs;
 - ziekenzorg.

Het inleidend fragment (nr. 1) toont authentieke sfeerbeelden, uit een van de gebruikte films, over het leven in de hoofdstad Leopoldstad.

Verantwoording

Deze video is uitstekend bruikbaar binnen een leereenheid over het Europees imperialisme en de kolonisatie-dekolonisatie-problematiek in de 20ste eeuw. De gebruikte films willen de goede bedoelingen van de Belgische kolonisatie en het positief resultaat ervan onderlijnen.

De vernieuwde leerplannen in Vlaanderen en Nederland voorzien de grondige behandeling van thema's tijdens de laatste jaren van het secundair/voortgezet onderwijs. De genoemde problematiek komt ongetwijfeld in aanmerking als thema omdat hij die nationale en Europese geschiedenis verbindt met de mondiale en omdat hij tevens de complexiteit en interactie van de maatschappelijke componenten (machtenpolitiek, economie, onderwijs, ziekenzorg, mentale beïnvloeding, interculturele en interraciale relaties) laat ontdekken en bestuderen.

Een exemplarische behandeling van deze problematiek is onvermijdelijk. Deze laat toe een encyclopedische opsomming te vermijden en de hoge abstractiegraad van de problematiek te concretiseren met levende mensen in authentieke situaties.

Het voorbeeld 'Belgisch Congo' is voor leerlingen uit Vlaanderen, maar ook uit Nederland goed herkenbaar vanuit hun eigen leefwereld: de dagelijkse nieuwsberichten over Afrika en Zaïre; de moeizame coëxistentie tussen rassen, volkeren, culturen; de overall aanwezige reclame en mediale beïnvloeding; de delicate opbouw van objectiverende beelden over zichzelf en over anderen; de vele vormen van ontwikkelingshulp, hun achterliggende concepten en hun betwistbare resultaten.

Met deze video kan men op verantwoorde wijze de historische vorming (kennis van, inzicht in en attitude tegenover kolonisatie) koppelen aan de mediale vorming (het decoderen, interpreteren, begrijpen en verklaren van de vele boodschappen die de media ons toesturen).

Door de kritische analyse van een concrete Belgisch-Congo-visie, die nauwelijks vijftig jaar oud is, leren de leerlingen de standplaatsgebondenheid, de contextualiteit, de eenzijdigheid, de onderliggende bedoeling van elke bron-informatie bevragen, onderzoeken, beoordelen. Zij worden wat bekwaam gemaakt om zelfstandig en op een rationele wijze de informatiestroom te bemeesteren en te overleven. Fundamenteel daarbij is dat leerlingen een attitude verwerven om eerlijk informatie waar te nemen, dat wil zeggen ze situeren in een concrete tijd en ruimte, bij een concrete personen of groep; ze interpreteren

Een missie-hospitaal in de tropen begin jaren '50

vanuit de ontstaanscontext, de bedoeling, het specifiek mens- maatschappij- en wereldbeeld.

Sommige beelden uit de video kunnen voor de hedendaagse jonge kijker als lachwekkend en onnozel overkomen. Bij een mogelijk ridiculiserende appreciatie moet de leerling weten dat deze beelden enkele decennia terug een heel ander effect teweeg brachten. Meestal oogstten zij bewondering, instemming, steun. Met de leerling kan men op zoek gaan naar een verklaring voor de verschillende en veranderende perceptie van historische situaties. Zo ontdekken leerlingen de tijdgebondenheid van opvattingen over toestanden, problemen en de voorgestelde oplossingen. Zij relateren de beeld-informatie aan de context waarin deze ontstond en functioneerde. Deze vaardigheid transfererend naar hun eigen wereld leren zij de actuele informatie te relateren aan de huidige context en dus te relativiseren.

Een begeleidende brochure (met historische achtergrond, suggesties voor didactische verwerking, aanvullend bronnenmateriaal) zal in de loop van 1994 door 'Geschiedenis in de klas' gepubliceerd worden.

Missiefilms: hun betekenis en waarde

Vindplaatsen in België

De meeste van de genoemde missiefilms bevinden zich op het KADOC, het Katholieke Documentatie- en Onderzoekscentrum van de Leuvense universiteit (Vlamingenstraat 39, 3000 Leuven). Dit centrum wil zorg dragen voor de historische en actuele gedrukte, geschreven en audiovisuele documentatie van de katholieke gemeenschap in Vlaanderen vanaf het einde van de 18de eeuw.

Kadoc heeft de laatste jaren de filmcollecties van een aantal congregaties in bewaring gekregen. Het belangrijkste en meest omvangrijke fonds vormt ongetwijfeld dat van de scheutisten, met films van o.m. de paters Van Haelst en Van den Heuvel, en beelden uit Zaïre, de Filipijnen en China. De collectie van de jezuïeten bevat onder andere films van pater Mestagh,

de latere troubadoer van het Heilig Hart. Van Mestagh bevinden zich ook films in de collectie van de bonden van het Heilig Hart, die o.m. ook *Bloed over Japan* bevat, een gekende film uit de jaren '30.

De figuur van pater Damiaan en zijn Hawaïaanse missie komen in de verzameling van de picpussen aan bod, waarin uiteraard ook Zaïre een belangrijke plaats inneemt. Dit is ook het geval in de collectie van de franciscanessen, missionarissen van Maria. De verzameling van de oblaten bevat tenslotte, naast *Tokezile*, vooral films over hun missie bij de Canadese eskimo's.

Wat men uit missiefilms kan leren

Missiefilms vormen een belangrijke complementaire, maar vaak vergeten bron in het historische onderzoek rond de missionering.

Natuurlijk laten ze in de eerste plaats zien wat de missionarissen in hun gebieden realiseerden en hebben ze in die zin grote documentaire waarde. Bovendien dragen de films niet zelden bij tot de kennis van andere culturen. In dat opzicht zijn ze dan ook te beschouwen als etnografisch document.

Men mag echter niet vergeten dat ze voor het overgrote deel voor propaganda-doeleinden werden gemaakt. Missiefilms drukken inderdaad een bepaalde mentaliteit uit, een bepaalde visie op wat missionering inhoudt (of zou moeten inhouden). Die betekeniswaarde zit vaak verborgen achter de reële beelden en komt pas bij een grondige film-analyse aan de oppervlakte. Wat meteen verklaart waarom de missiefilm - het filmmedium in het algemeen trouwens - in het wetenschappelijk onderzoek zo zelden als bron wordt gebruikt.

Thematiek: Een confrontatie van cultuur

Alle informatie (en dus ook missiefilms) over Afrika die tot ver na het midden van deze eeuw onder het grote publiek verspreid werd, handelde in wezen over een culturele confrontatie tussen werelden die wel zeer erg van elkaar verschilden. Deze confrontatie was er zeker geen tussen gelijken, daar liet men overigens geen twijfel over bestaan, al benadrukte men wel dat ze zeker geen vijandig karakter had. Integendeel, trokken de Europeanen niet naar Afrika met de beste bedoelingen, om er beschaving te brengen? Dit was althans de opvatting van vrijwel iedere Europeaan tot halverwege de 20ste eeuw. Men moet zich echter afvragen of een confrontatie tussen volkeren, waarbij het ene volk het andere onderwerpt en dat zijn eigen levensstijl en moraal opdringt, niet apriori vijandig van aard is. Het is dan ook beter de ontmoeting tussen Europa en Afrika tot aan de dekolonisatie en in zekere zin tot op de dag van vandaag, te omschrijven als een conflict, als een cultuurclash.

Vanuit Europees standpunt zag dit conflict er toen zeker niet als een conflict uit. Het opdringen van westerse waarden en religie werd in het Westen als positief ervaren. De informatie over de culturele confrontatie in Afrika werd dan ook grotendeels herleid tot een berichtgeving over de vorderingen van dit proces. Met veel trots meldde men dan ook dat de aanwezigheid van de blanken vruchten had afgeworpen bij de bekering van dit 'heidens antro-pofage'

volk. De zwarten kwamen uit een diep dal, maar dankzij de inspanning van de pioniers-missionarissen zijn ze opgeklommen tot de sferen van de christenheid en westerse beschaving. Dat de Afrikaanse culturen en levenswijzen waardevol aan sich waren of konden zijn, was in Europese ogen een complete absurditeit. Beschaving werd gemeten met westerse normen, wat daar niet aan voldeed, was dus niet beschaafd.

Een mooi voorbeeld daarvan is te vinden in de manier waarop men de huwelijkse staat benaderde. Gedurende de koloniale periode was in Europa het huwelijk qua vorm monogaam en patriarchaal. Het kerngezin vormde één van de peilers waarop de Europese samenlevingen teerden. Dit model werd dan ook als ideaal verheerlijkt en alles wat ervan afweek als barbaars veroordeeld. Deze stellingname is uiteraard gespeend van iedere zin voor objectiviteit en slechts het produkt van ver doorgedreven onbegrip en etnisch chauvinisme. Het Europese huwelijkmodel was niet meer dan 'een model' naast andere modellen die binnen hun maatschappelijke context evengoed functioneerden. Sommige bestaan overigens nog steeds. In Congo troffen de Belgen soortgelijke toestanden aan als in de rest van Afrika en die weken vaak erg af van wat in Europa op matrimoniaal vlak als ideaal werd ervaren. Polygamie kwam er zeer frequent voor en ook polyandrie werd er (zij het sporadischer) aangetroffen. Voorhuwelijkse seksuele relaties en buitenechtelijke kinderen werden in vele van de Congolese samenlevingen als vrij normaal ervaren. Op het puriteinse België, dat zich in de koloniale periode samen met de rest van het Westen tot norm van beschaving had verheven, moesten zulke situaties wel erg provocerend inwerken.

De ontmoeting met Congo was voor België zeker geen dialoog. Men zag en hoorde alleen wat men wilde zien of horen en men kon alleen maar vaststellen dat dit afweek van wat men als beschaafd definiëerde. Het kwam er dus op aan de Congolezen zo vlug mogelijk 'beschaafd gedrag', of wat daar tenminste onder verstaan werd, bij te brengen. De beste methode hiertoe was de kerstening. De Europese cultuur en levenswijze worden samen met het christendom overgeplant naar zwart Afrika. De zwarten nemen deze over. Hun 'uitgelatenheid' en 'wildheid' wordt ingetoomd, en men begint het 'beschaafde, gedisciplineerde westers' gedrag over te nemen.

De filmcollage waarvoor dit dossier werd samengesteld, is zeer illustratief in dit verband. De fragmenten zijn afkomstig uit een aantal missiefilms die na de Tweede Wereldoorlog gemaakt werden. Ze werden gekozen in functie van hun representativiteit voor de film waaruit ze afkomstig zijn. In hun totaliteit schetsen ze een beeld van hoe de culturele confrontatie tussen België en Congo op een bepaald ogenblik aan een bepaald publiek werd voorgesteld. Hoewel men er soms een min of meer positieve houding ten opzichte van de zwarte culturele tradities in kan terugvinden, ligt in de eerste plaats toch de klemtoon op de afhankelijkheid van de zwarten en daarmee ook op de superioriteit van de blanke beschaving. Daarnaast worden ook vooral de 'verdien-

Een klas in een missieschool voor voortgezet onderwijs in Belgisch Congo in de jaren '50

sten' van het missionerings- en beschavingsproces in de verf gezet, maar wordt er ook steeds op gewezen dat 'men nog een lange weg heeft af te leggen'. Waarmee men indirect laat verstaan hoe 'inferieur', de Afrikaanse culturen en de Afrikaanse bevolking wel zijn. In de volgende paragraaf worden deze thema's aan de hand van de filmcollage uitgewerkt.

Beeldvorming in enkele naoorlogse missiefilms

Zeer frappante beelden zijn ongetwijfeld de uitreiking van de diploma's aan een aantal zwarte studentes. Deze inlandse meisjes zijn de elite, de kroon op het werk van de missionering. Zij beklemtonen welke resultaten zijn bereikt bij de bekering en opvoeding van de zwarten. Het was dan ook voornamelijk tot de jeugd dat de missionering zich richtte, bij de oudere generaties schijnt er nog enige weerstand en argwaan te bestaan ten opzichte van de vreemde inmenging. Toch ademt alles een sfeer van toenemende verwestering uit.

Dat merkt men ook aan andere dingen. De mannen komen in propere kleren, met stropdas en zonnebril de meisjes bezoeken. Er worden handjes gegeven en gedronken. Bij dit alles heeft de vrouw haar eigen plaats: op het veld en in het huishouden. Het beeld van de godsvruchtige, werkzame vrouw springt onmiddellijk in het oog. Samen met de goede gewoonten worden ook de minder goede gewoonten overgenomen. Ten aanzien van de mannen wordt dit niet kwalijk genomen (roken). De vrouwen des te meer (roken en poederen zijn allemaal niet passend voor een nette vrouw). Mogelijk was dit een zelfs een wenk naar Europa. De welvaartsmaatschappij stelt de vrouw bloot aan 'irrelevante, wereldse geneugten', wat resulteert in het verwaarlozen van de huistaken.

Ook op de feesten doet de westerse invloed haar intrede. Op een huwelijksfeest is de tamtam vervangen door platenspeler en accordeon.

Bij de opleiding van de zusters wordt ruimte gelaten voor ontspanning in de vorm van een 'natuurwandeling' en een picnic (het tegemoet komen aan deze

'natuurkinderen'). Dit gebeurt braaf, ingetogen en redelijk. Met bijvoorbeeld turnoefeningen wordt aanleren van discipline in de opvoeding ingebracht. Het leiden van een gedisciplineerd leven paste, en past niet in de traditie en aard van de plaatselijke bevolking volgens de makers van deze films.

De overplanting van geloof en levenswijze gebeurt met een zeker respect voor de inlandse tradities. De zwarten moeten hun eigenheid bewaren. Men toont verschillende aspecten van de zwarte levenswijze met de commentaar dat deze in stand moeten worden gehouden (waaronder het bereiden van eten). Dit respect vindt niet zozeer plaats vanuit interesse voor de plaatselijke cultuur, maar veeleer om de assimilatie en bekering vlotter te laten verlopen. Radicale overplanting van Europese gewoonten roept onvermijdelijk spanningen en weerstand op.

De eigenheid van de plaatselijke bevolking wordt in vrij ambigue termen als 'volksaard' uitgedrukt. Het blijft allemaal nogal vaag en weinigzeggend. Echte kennis van de lokale gewoonten komt niet naar voor. De bekering en overdracht van de westerse levenswijze gebeurt vanuit de visie dat deze als superieur, en zeker als evident wordt beschouwd. Het is de wijze waarop iedereen zou moeten leven: 'beschaafd'.

Dit komt sterk naar voren in het beeld van de drie stamhoofden. Dat deze heren in een maatpak rondlopen in de brousse wordt als evident gezien. Wanneer zij zich even later in traditionele klederdracht tonen, wordt dit becommentarieerd als 'vermomming'. Het is folklore, een temporele rareteit. Het is geen levenswijze, enkel een show die wordt opgevoerd. Het dragen van een maatpak en handjes geven is daarentegen de beschaving.

De plaatselijke bevolking wordt actief betrokken bij de westerse leefwereld. De Congole(s)(e) is niet langer dom, maar is in staat een 'beschaafd' leven te leiden samen met de blanken. Maar deze laatsten blijven een stapje voor. De tribunes bij een manifestatie, met duidelijk Europees karakter zitten vol met zwarten en blanken. Samen kijken ze naar de vertoning, nochtans heeft de blanke een eigen, gescheiden ereplaats.

De differentiatie tussen beide groepen komt ook tot uiting in het fragment over de pater, vertrekkend op missietocht naar de brousse. Samen met de jongens vaart hij op de prauw, ploetert hij door de modder (laat zich niet dragen). Toch stelt hij zich op als de leidende figuur. De jongens dragen de kisten, hij loopt voorop en wijst nadrukkelijk de weg.

De zwarte wordt voorgesteld als een hulpbehoevende. De missionarissen hebben reeds veel goed werk verricht: bekering, onderwijs, ziekenzorg. Het is dus belangrijk om geld te geven om dit werk in stand te houden en te voltooien. Voornamelijk op materieel vlak is er een grote en dringende behoefte aan hulp.

Enkele mogelijke oefeningen

- 1 Zet alle beelden en/of commentaren op een rijtje waarin enerzijds de zwarte tradities en anderzijds de verwesterde gewoonten getoond of beklemtoond worden.
- 2 Stip aan welke uitspraak volgens jou het beste past bij de beelden/commentaren die de houding kenmerken of suggereren van de filmmakers tegenover de zwarte tradities en motiveer je keuze.
 - 'De zwarte cultuur wordt als inferieur beschouwd, zonder dat men een poging onderneemt de eigenheid van de cultuur te begrijpen. Men is er het eigenlijk over eens dat de zwarte tradities het best zouden verdwijnen.'
 - 'De zwarte cultuur wordt als volledig evenwaardig beschouwd aan de westerse. De Afrikaanse levenswijze moet dan ook bewaard blijven. De missionarissen mogen alleen de materiële nood lenigen en het christendom prediken, maar geen levenswijze opleggen.'
 - 'Men poogt de Afrikaanse levenswijzen te begrijpen, maar men vindt de eigen cultuur te vanzelfsprekend om tot waarachtig begrip te komen. Men wil de plaatselijke tradities dan ook slechts behouden in die mate, dat ze niet in botsing komen met de westerse en christelijke waarden.'
 - 'De Congolese samenleving wordt als een ware openbaring ervaren, die als voorbeeld kan dienen voor de decadente oppervlakkige westerse levensstijl. Niet de zwarte moet van de blanke leren, maar juist omgekeerd kan de blanke heel wat van de zwarte opsteken.'
- 3 Wordt de beschavingstaak van de kolonistoren als een onverdeeld succes voorgesteld? Of staan er hen nog belangrijke opdrachten te wachten? Zo ja, wordt er misschien op onoverkomelijke hinderpalen voor die taak gewezen?

Zoek beelden en commentaren die bij elk van deze drie categoriën (geboekte successen, opdrachten voor de boeg en onoverkomelijke problemen) passen en trek daaruit een besluit.
- 4 Welke functie zou het beeld van de westerse vrouwen in de leprozerie kunnen hebben? Wat suggereert het aan de kijker in ons land?
- 5 'Beschaving en missionering zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden'
 - Zoek beelden die deze stelling tegenspreken of bekrachtigen in alle delen van de film.
 - Confronteer je bevindingen uit het bovenstaande met wat je weet van de opvattingen over ontwikkelingsamenwerking die vandaag de dag gangbaar zijn.
 - Vergelijk de beelden uit de film met meer recente documentaties over Centraal-Afrika, zoals je die al ongetwijfeld gezien hebt. Wat leer je daaruit?

De videocassette kan besteld worden bij het redactie-adres van *Geschiedenis in de klas* in België: Philipslaan 91, B 3000 Leuven. Over de prijs van de cassette inclusief het bijbehorende boekje volgt in het komende nummer van *GidK* nadere informatie.